

Р Е Ц Е Н З И Я

на дисертационния труд на проф. д-р Костадин Рабаджиев на тема: **„БОГОВЕТЕ В ЧОВЕШКОТО ПРОСТРАНСТВО. Археология на елинските представи“** за присъждане на научната степен *„доктор на науките“*, в професионално направление: 2.2. История и археология.

Рецензент: Проф. дин Людмил Гетов

Проф. д-р Костадин Рабаджиев е добре познат на нашата научна общност, за да има нужда да бъде представян подробно и разточително. Той самият е поучителен пример за университетски преподавател извървял нелекия път от най-ниското стъпало на йерархичната стълбица – от научно помощен персонал (1984 г.) до професор (2013 г.). За липсващата стъпка в кариерното му развитие днес следва да се произнесе научното жури.

Предложеният на вниманието ни труд потвърждава отдавна заявеният му интерес към културната история и респ. религията на Древна Гърция. Струва ми се, че той е естествен и логичен завършек на един вече извървян път, след редица отпечатани и вече известни негови изследвания по тази тематика. От това би могло да се очаква, че този труд ще има неизбежно обобщаващ характер. Но не би! Авторът е избрал друг подход, с намерение ясно и точно формулирано още в първия ред на текста – да ни представи не обобщаващо, а проблемно изследване, което не е нито история на гръцката религия, нито митология. Подобно решение поражда очаквано любопитство най-малкото защото влиза в разрез с вече утвърдени и рутинни практики при разработване на подобни изследвания. Бих казал дори и известни подозрения, което само по себе си е полезно, защото държи буден интереса на читателя от началото до края. Авторското намерение е ясно формулирано – „поглед отвъд времето и пространството на древните елини, който се опитва да възстанови представата за елинските богове с подръчни средства“... Видимо темата е за духовния

свят на елините с основен акцент върху моделите на общуване между безсмъртни и смъртни, проследени в динамиката на времето, с отчитане и проследяване и на неизбежните промени в тях. Този „прочит“ (скромно казано) се гради върху единствено достъпните извори – литературни текстове, „образни сцени и артефакти в археологически контекст“ ..., а крайната цел е да се тълкува елинското общество през призмата на религиозния живот за да се установят и очертаят „градивните устои на творения от него духовен свят“. Така избрания подход е нестандартен, оригинален и следва да бъде оценен високо. В началните страници още авторът скромно и пестеливо въвежда читателя в същината на темата, темата за духовния живот на елините с акцент върху моделите на общуване между богове и хора, между безсмъртни и смъртни. Структурата е във всяко отношение безупречна и е в логична зависимост от формулираната тема. Тя предлага един „мащабен прочит“ на идеята за пространствена организация на света на древните елини. Включва пет отделни части, в които се разглеждат проблемите за природата и пространствата на боговете, божествената им проява сред смъртните, проследено в мита, литературата и исторически контекст, ритуалното им присъствие, гласът им в прорицалищата и мистериалните празници. Отделните части са формулирани изключително прецизно, но не сухо научно, а с един неподправен, жив и образен език. Прекаленото раздробяване на отделните части на параграфи е само привидно обременяващо, чрез този подход всъщност се изчерпват изцяло всички проблеми. Многократното навлизане в дискусии (дори без предлагане на крайно решение) също е несъмнено положителна страна на изследването.

Отделните части са разработени равностойно като обем и изчерпателно откъм съдържание. Всяка една от тях съдържа конкретни приноси постигнати посредством умелото използване на данните от достигналите до нас разкази от мита и литературата, заедно с артефакти в археологически контекст (сравнително не богат арсенал), за да се очертае картината на връзката човек – бог, да се разграничат пространствата на света и мястото на боговете и хората в тях. Моделите на общуване между боговете и хората (смъртни и безсмъртни) са проследени изключително вещо и задълбочено, но не застинали, а с проследяване на настъпилите с времето промени. Така се постига една

достатъчно пълна картина на новите измерения в един сложен свят на идейна обвързаност, което по същество е принос. Много сполучливо е открит акцентът за ритуалното присъствие на боговете в имагинерното пространство в полисната среда, чрез жертвоприношенията, шествията и ритуалите със статуи. Приносен момент по същество е и дискусиата върху олтарите, като „инструмент“ на общуване с боговете, както и за ранните култови статуи, извънградските прорицалища и мистериалните култове. Всичко е направено прецизно и изчерпателно, което е рядко срещано като постижение.

Особено важна считам частта (част 3) за ритуалното присъствие на боговете в полисния култ респ. параграфите за храмът, земно жилище на бога, ранните статуи и статуята Атина Партенос на Фидий в полисния празник. Това е по-скоро лично мнение, в един прецизно балансиран труд, като рецензирания, е нелогично да се търсят по-добри или по-малко добри части. Казаното току-що е по-скоро от гледна точка на лична привързаност към дискутираните проблеми. Несъмнено добро постижение е догадката за промени във формата на общуване. С проследяване на идеята за бога във времето се отчитат настъпилите промени, добре видими както в образността, така и в идейната еволюция на гръцкото общество, с уклон към един рационализъм при осмислянето на боговете и общуването с тях. Направеният анализ е изключително задълбочен и би правил чест на всеки изследовател на гръцката древност. Анализът на пластичната украса и мястото на Храма на Атина Партенос в полисния празник е забележително постижение, както с подхода така и с новите идеи и виждания и с дискусиата като цяло. Съчетаването на храма и култовата статуя в единен и неповторим с великолепието си ансамбъл, е продукт на една нова религиозна идея, която сама по себе си е резултат на ново и „рационално“ осмисляне на връзката между града и божеството-покровител. Тази идея е по същество приносна и без всяко съмнение ще предизвика отклик и висока оценка в научните среди. Идеята за споменатия „рационализъм“ вероятно ще смугне някои изследователи на гръцката древност, но толкоз по-добре, това оправдава положените усилия. Авторът сам скромно е посочил това като основен принос на написаното от него, което аз напълно споделям. Споделям, също така,

тезата за „монументализиране на отредения на бога дял от човешкия свят“. Оттук до изтъкнатото политическо внушение на полиския празник (имат се предвид Панатинейте) има само една крачка. И тя е направена.

Трудът на проф. Рабаджиев е новост в дългия списък трудове на поколения предходници, представен не като обобщаващ, а като проблемен, изграден на основата на огромен информационен масив от различно естество. Отличава се, наред с това, с изискан и понякога образен език, избраният начин на водене на разказа убеждава читателя или евентуалния опонент. Самият аз съм не само приятно изненадан от постигнатото, но и респектиран. Имам всички основания да определя този труд като приносен в неговата цялост.

„Светът е пълен с богове“ е казал мъдрецът Талес. Проф. Рабаджиев си е поставил нелеката задача да изясни представата на древните елини за тях, както и присъствието им в техния собствен свят. И е успял, в това ме убеждава всеки ред от написаното в рецензирания труд.

Колкото до приносите на труда той скромно и деликатно ги представя не като *Приноси....*, а *За научните приноси.....*, които аз безусловно споделям. Малък нюанс, но показателен.....

Трудът на проф. Рабаджиев оценявам високо, като едно стойностно и приносно в целостта си изследване върху елинския религиозен модел. Поради това убедено и без колебание обявявам пред уважаемото Научно жури решението си за положителен вот за присъждане на научната степен *доктор на науките* в направление 2.2. История и археология.

София
22/01/2020

Рецензент:



OPPONENT'S REVIEW

By: Prof. Lyudmil Getov, D.Sc.

For the dissertation thesis: "*The Gods in Human Space: Archaeology of the Greek Concepts*" by Prof. Kostadin Rabadjiev, PhD, for acquiring the scientific degree of *Doctor of Science* in History and Archaeology (2.2).

Prof. Kostadin Rabadjiev is well known to our scientific community, so there is no need to present him in detail. He himself is an instructive example for a university professor walking the difficult path from the lowest step of the hierarchical ladder – from auxiliary scientific staff (1984) to professor (2013). The missing step in his career development should be decided today by the jury.

The submitted text to our attention confirms his long-standing interest in cultural history and respectively the religion of ancient Greece. It seems to me that it is a natural and logical end to a path already done, after a number of published and already known studies on this subject. One would expect that this work will inevitably be generalization. But it is not! The author has chosen another approach, with the intention, clearly and accurately formulated in the very first line of the text – to present us not a generalizing but problematic study, which is neither a history of Greek religion nor mythology. Such a decision generates the expected curiosity at least because it conflicts with already established and routine practices in developing such research. I would say even known suspicions, which in itself is useful because it keeps the reader's interest from beginning to end. The author's intent is clearly stated – "a look beyond the time and space of the ancient Greeks, which seeks to restore the image of Greek gods by the meagre means of handicrafts" ... Apparently the theme is about the spiritual world of Greeks, with a primary focus on the models of communication between immortals and mortals, tracked in the dynamics of time, reporting and tracking the inevitable changes in them. This "reading" (modestly said) was built on the only available sources – literary texts, "figurative scenes and artefacts in an archaeological context" ... and

the ultimate goal was to interpret Greek society through the lens of religious life in order to identify and outline “the building blocks of the spiritual world he created”. The chosen approach is non-standard, original and should be highly appreciated. In the initial pages the author modestly and sparingly introduces the reader to the essence of the theme, the theme of the Greek spiritual life, with an emphasis on patterns of communication between gods and humans, between immortals and mortals. The structure is in every respect flawless and is logically dependent on the formulated theme. It offers a “large-scale reading” of the idea of spatial organization of the world of ancient Greeks. It includes five separate sections that discuss the problems of the nature and the spaces of the gods, their divine manifestation among mortals, traced in myths, literature and historical context; their ritual presence, their voice in oracular sanctuaries and mystery festivals. The separate parts are very precisely formulated, not in a dull scientific way, but with a genuine, animated and figurative language. Excessive fragmentation of different paragraphs is only seemingly burdensome, with this approach all the problems were effectively exhausted. Repeated discussions (even without offering a final solution) are also undoubtedly a positive side of the study.

The separate parts are equally developed in terms of volume and comprehensive content. Each contains specific contributions made through the skilful use of data from the stories and myths that we know today, together with artefacts in an archaeological context (a relatively small arsenal), to draw a picture of the human-god relationship, to distinguish the spaces of the world and the place of the gods and the men in them. The patterns of communication between gods and humans (mortals and immortals) are studied extremely skilfully and thoroughly, but not in a ‘frozen’ state, but by tracking the changes that have taken place over time. This provides a sufficiently complete picture of new dimensions in a complex world of ideological interactions, which is essentially a contribution. The emphasis on the ritual presence of the gods in the imaginary space of polis environment is successfully revealed through the sacrifices, processions and rituals with statues. The discussion on the altars, as an instrument for communion with the gods, as well as for the early cult statues, extramural oracles and mystery cults, is also a successful

contribution. Everything is done with precision and completeness, which is rarely seen as an achievement.

Especially important I consider the part (part 3) for the ritual presence of the gods in the urban cult, respectively the paragraphs about the temple as an earthly abode of the god, the early statues and the statue of Athena Parthenos of Phidias in the festival activity. It is rather a personal opinion, in a precisely balanced work, such as the one under discussion, it is illogical to look for better or less good parts. What I have just stated is rather in terms of personal attachment to the issues discussed. Undoubtedly a good achievement is the assumption of changes in the forms of communication. By following the idea of God in time, the changes that are clearly visible in both the imagery and the ideological evolution of the Greek society are taken into account, with a tendency towards rationalism in the conception of the gods and the communication with them. The analysis done is extremely thorough and would honour any researcher of Greek antiquity. The analysis of the plastic decoration and the place of the Temple of Athens Partenos in the urban festival is a remarkable achievement, both with the approach and with new ideas and visions and with the discussion as a whole. The combination of the temple and the cult statue in a single and unique ensemble is the product of a new religious idea, which in itself is the result of a new and "rational" understanding of the connection between the city and the patron deity. This idea is fundamentally fruitful and will undoubtedly provoke response and appreciation in the scientific community. The mentioned idea of "rationalism" is likely to upset some scholars of Greek antiquity, and it will be better, as it justifies the efforts. The author himself modestly referred to this as a major contribution of his text, which I fully share. I also share the thesis of "monumentalizing the God-given portion of the human world." From here to the prominent political suggestion of the urban festival (the Panathenaea) there is only one step. And it has been done.

Prof. Rabadjiev's work is a novelty in the long list of works of generations of predecessors, presented not as a generalization but as a problematic one, built on the basis of a huge information of different nature. It is also distinguished by its sophisticated and sometimes imaginative language, the chosen way of telling the story convinces the

reader or the potential opponent. I am not only pleasantly surprised by what I have achieved, but also respected. I have every reason to regard this work as an contribution in its entirety.

“The world is full of gods,’ had said the sage Thales. Prof. Rabadjiev has set himself the difficult task of clarifying the ancient Greek idea of them, as well as their presence in their own world. And he succeeded, every line of what was written in the reviewed text convinces me.

As for the contributions of the dissertation, he modestly and delicately presents them not as *Contributions...*, but *About the scientific contributions ...*, which I certainly share. A small nuance, but significant ...

I appreciate Prof. Rabadjiev’s work as a valuable and comprehensive study of the Greek religious model. Therefore, with conviction and no hesitation, I announce to the distinguished Scientific Jury my decision on a positive vote for the award of the *Doctor of Science* degree in 2.2. History and Archaeology.

Sofia, 22nd of January 2020

Reviewer:

